

Muusika perekondlikel talitustel 17. sajandi Narvas

Aleksandra Dolgoplova

17. sajandiks kujunesid välja kolme tähtsama muusikalise institutsioonina kantoraat, organisati- ja linnamuusiku amet oma privileegide ja kohustustega. Need kujundasid linnade muusikaelu ja kandsid hoolt musitseerimise eest kiriku ja koolis, samuti linnaelanike perekondlikel tähtpäevadel. Käesolev artikkel kujutab endast põgusat sissevaadet 17. sajandi Narva elanike privaatelul, keskendudes eelkõige pulmadele ja muusika rollile selles. Järgnevalt ei vaadelda seega mitte kantorite, organistide ja linnamuusikute põhi-tegevust, vaid pigem muusikute ja muusika rolli kodustel puhkudel, nii nagu seda kajastavad erinevad omaaegsed seadused ja Narva elanike palvekirjad raele.

Muusikute meelelahutuslik funktsioon on kõigil aegadel olnud väga oluline kõrvuti võimu, rikkuse, auastme ja suveräänsuse esindamisega. Juba kõrgkeskajal rakendati ajutiselt aadli või rae teenistuses olevaid muusikuid lisaks esindusülesannete täitmisele¹ ka eraviisilistel puhkudel, kus nad mängisid peenemate söögikordade saateks või ajaviiteks ja andsid daamidele muusikatunde. Kiiresti kasvanud jõukamates linnades hakkas alates 14. sajandist suurenema vajadus pidevalt kättesaadavate muusikaliste teenuste järele, mida ei olnud alati võimalik rahuldada rändavate või lühikeseks ajaks linnas peatuvate muusikute abil. Muusika pidi kõlama lisaks jumalateenistustele ka sagedaste rongkäikude saateks, reliikviate pidulikel eksponeerimistel, rae ja kodanike tantsupidudel või muudel ilmalikel pidustustel, nooblimate linnakülastajate või teiste linnade esindajate tervituseks jms. (Greve 1998: 1721). Ka pulmapeod ja muud sellised pidulikud sündmused olid muu-

sikalise linnakultuuri lahutamatuks osaks, kuna need toimusid alati muusika saatel.

Pulmad olid üheks olulisemaks sündmuseks 17. sajandi inimese elus.² Abielu oli luterliku ettekujutuse kohaselt ühiskondlik baasinstitution, mis sümboliseeris Jumala ja kiriku vahel sõlmitud liitu ning aitas tagada kogu kristliku kogukonna kõrget moraali ja heaolu (Karant-Nunn 1997: 19). Saksamaa luterlike rituaalide ajalugu uurinud Susan C. Karant-Nunn märgib, et abielu sõlmimine ja sellega seotud riitused tähendasid sümboolset üleminekut loomlike instinktide ja lihalike kirgede maailmast tsiviliseeritud ja väärikasse inimkultuuri. Loomalikke kirgi pidi inimene hooliga jälgima ja taltsutama ning tugeva seksuaalse laenguga pulmarituaal on kiriklikele ja ilmalikele võimudele alati tähendanud midagi ohtlikku ja raskesti kontrollitavat (Karant-Nunn 1997: 33). Selleks et distsiplineerida seksuaalset aspekti, ebaumõistlikke väljaminekuid ning pulmadega peaaegu alati kaasnevaid liialdusi ja heale kristlasele ebasüüdsat käitumist, püüti juba 16. sajandist alates määrata erinevate kiriku-, pulma-, luksuse- ja politseimäärustega (*Kirchen-, Hochzeit-, Luxus- ja Polizeiordnung*) pulmapeo pisimaid detaile, nagu näiteks külaliste arv, söök, muusikute arv, pillid või muusikastiil, lubatud tantsude arv jm.³ Kuna seejuures arvestati alati seisusliku ühiskonna hierarhiat, võisid eri seisuste pulmad üksteisest tugevasti erineda nii korraldusliku kui ka muusikalise poole pealt, täites sotsiaalse ja seisusliku positsioneerimise rolli. Võimud põhjendasid oma seksumist peokultuuri eelkõige majanduslike,⁴ aga ka moraliseerivate ja religioossete argumentidega (Frank 2000: 159).

Uurimus on valminud SA Eesti Teadusagentuuri toetusel (projekt „Muusika Eesti linnakultuuris 17. ja 18. sajandil Põhja-Euroopa kontekstis”; ETF 9469).

¹ Muusikud andsid näiteks trompetsignaale pidulikel puhkudel (riikliku tähtsusega sündmused, pidulikud vastuvõtud, turniirid jms.), kandsid saadikute, kirjakandjate, uudiste vahendajate või reisisaatjate rolli, musitseerisid kirikus (Krickeberg 1998: 1687).

² Väga tähtis positsioon oli ka ristsetel kui kristlikusse kogudusse vastuvõtmisel. Siiski ei saa 17. sajandi luterliku keskkonna seisukohalt ristseid ja pulmi võrdsustada, kuna ristimine oli erinevalt pulmadest sakrament.

³ Vastavad seadused reguleerisid loomulikult kogu peokultuuri, kuna ülemvõim nägi pidustustes eelkõige liialdamist, liiderlikkust, raiskamist ja kombelõtvust (Frank 2000: 157).

⁴ Vaesed pruutpaarid püüdsid järgida rikaste inimeste kombeid, sattudes seetõttu finantsilistesse raskustesse (Karant-Nunn 1997: 22, joonealune märkus 75; Frank 2000: 158–159).

17. sajandi pulmamäärusi on säilinud mitmetest Saksa ja Poola linnadest, samuti Tallinnast.⁵ Rootsi valduses olevast Skandinaavia osast ja ka Narvast on aga ainukeseks (Andersson 2011: 78) teadaolevaks seda laadi dokumendiks Rootsi pulmamäärus aastast 1664 (Narvas oli käibel magistraadi poolt oktoobris 1667 välja antud saksakeelne tõlge).⁶ Selle eesmärgiks oli kaotada abielusõlmimise, aga ka ristsete, matuste ja muude riitustega kaasnevad „seadusest üleastumised ja korrarikkumised“, mis leidsid aset vaatamata varasematele võimude korraldustele. Lisaks pulmamäärusele käsitleb pulmade korraldamist üldisemal tasandil ka Rootsi uus⁷ ühtne kirikuseadus, mille vastuvõtmiseni jõuti 1686. aastal ning mis avaldati trükis 1687. aastal.⁸ Kirikuseadus ei tegele küll pulmade muusikalise küljega, kuid sellest on võimalik saada informatsiooni selle riituse korraldusliku poole kohta.

Rootsi kirikuseadus jaguneb kahekümne kaheksaks peatükiks, kihlusest ja abielust on valdavalt juttu peatükis 15 „Von Verlöbnüssen und der Ehe“ (Kihlustest ja abielust), samuti peatükis 14 „Von Hohen Fest- und Feyertagen“ (Suurtest pühadest).⁹ Viimasest saame teada, et pulmad ei tohtinud aset leida suurtel kirikupühadel (joulud, ülestõusmispühad, nelipühad) ning kui pulmad sattusid paastuajale, siis tuli loobuda löbustustest. Nagu kirjutab Karant-Nunn, oli kirikuvõimudel pärast reformatsiooni keeruline jõuda üksmeelele pulmade pidamiseks kõlblike nädalapäevade suhtes (Karant-Nunn 1997: 16–17). Abi-

eluriituste latentne seksuaalne sisu võis rüvetada pühi päevi, ning tegelikult olid ka pühapäevased pulmad mõnedes paikades keelatud.¹⁰ Viimati nimetatud keelu põhjendust öönestab aga tihti-peale abielusõlmimise praktiline külg: inimesed olid pühapäeval tööst vabad ning see päev sobis suurteks pidustusteks suurepäraselt. Niisamuti kirjutab ette pühapäevade rüvetamiste vastu suunatud Rootsi kuninga 1687. aasta erimääruse¹¹ X peatükk, et pühapäeval aset leidnud abielutseremooniat¹² pidi läbi viima lubatud kellaajal ega tohtinud segada jumalateenistust, samuti pidi see toimuma ilma relvadest laskmise ja trummideta. Narvas oli 1667. aasta pulmamäärusega abielusõlmimine keelatud nii pühapäevadel kui ka suurtel kirikupühadel ning seadusest üleastujaid ootas 40 hõbetaalri suurune trahv.¹³

Pulmatsükli ülesehitus

Pulmapidustustel oli mitu etappi ning kirikus abielu sõlmimise hetk moodustas vaid osa kogu pulmade ulatuslikust tsüklist. Kuni 16. sajandini ei olnud pulmade puhul kasutusel ühtset rituaalset vormelit ning kirik aktsepteeris piirkondlike pulmakommete tohutult laia varieerumist (Muir 2005: 38), kuid alates 16. sajandist hakkasid need ühtlustuma.

Kõigepealt tuli peigmehele paluda pruudi isalt neiu kätt, nõusoleku korral algasid läbirääkimised kaasavara üle. Pärast rahaliste küsimuste lahendamist toimus umbes nädala pärast ametlik kihlus tunnistajate juuresolekul.¹⁴ Kihluse ja eelseisva

⁵ Vt. näiteks Lüübeki pulmamääruse kohta Schwab 1997: 102–104 ja Spies-Hankammer 1982; Schleswigi ja Holsteini pulmamääruste kohta vt. Soll 2006: 115–126, Danzigi (Gdański) pulmamääruste kohta vt. Szlagowska 2010; Tallinna pulmamääruste kohta vt. Hansen 1894: 35–47.

⁶ „Hochzeit-Ordnung“, EAA 1646-2-37. Sama ka EAA 1646-1-461 ja EAA 1646-2-38 f. 22p–31: „Königliche Verordnung wegen Hochzeiten de anno 1664 den 5. October“.

⁷ Esimene Rootsi luterlik kirikuseadus koostati 1571. aastal (Friedrich 2005: 368–369).

⁸ Ingerimaa kubermangus ja ka selle pealinnas Narvas hakkas uus kirikuseadus kehtima 1688. aasta algul (Friedrich 2005: 372–373).

⁹ *Kirchen-Gesetz und Ordnung*, lk. 58, 60–73.

¹⁰ Nt. Rostocki kirikumäärus 1560–1576 (Sehling 1970: 290). Rootsi ülemvõimu all asunud Pommeri vürstiriigi kirikuseadus aastast 1702 keelas abiellumise esimesest adventist kuni uusaastani, samuti paastuajal kuni ülestõusmispühani. Vt. „Neu-Verbesserte Kirchen-Ordnung, wornach sich die Herrn Prediger im Herzogthumb Pommern hinführo zu verhalten.“ Greifswald: 1702. – Ilmunud: *Kirchen-Gesetz und Ordnung*. Kui abielusõlmimine pühapäeval oli lubatud, täpsustasid kohalikud ametnikud sageli, et seda tuleb teha koguduse ees ning kindlasti pärast pulmajutlust, selleks et õpetus jõuaks võimalikult paljude inimesteni (Karant-Nunn 1997: 16–17).

¹¹ „Erneuertes Edict, von Fluchen und Schweren, wie auch von Entheligung des Sabbaths“. – Ilmunud: *Kirchen-Gezetz und Ordnung*.

¹² Määruses täpsustatakse, et pühapäevased pulmad on harilikud maal.

¹³ EAA 1646-2-37 f. 14. See oli väga suur summa, kui pidada silmas, et näiteks ühe kirikutöötaja (organisti) aastapalk oli Narvas 1680-ndatel 100 hõbetaalrit ja koolitöötaja (kantori) oma 80 hõbetaalrit.

¹⁴ *Kirchen-Gesetz und Ordnung*, lk. 66: „Auch soll keine Verlöbnüs gehalten werden da nicht zwene Ehrliche und glaubwürdige Zeugen männlichen Geschlechts von jeder Seithen einer außer Eltern und Vormünder zugegen seindt“.

abielusõlmimise pidi pruudi koguduse õpetaja kantslist välja kuulutama kolmel järjestikusel pühapäeval.¹⁵ Nagu Narva pulmamäärusest ja Rootsi kirikuseadusest ilmneb, oli erinevalt Saksamaa ja Poola linnadest Narvas keelatud kihluse pidulik- kum sisustamine. Kui näiteks Danzigis ja Lüübekis kõlas muusika kihluse juures ja Danzigis ka pulma- le eelneval öhtul (Spies-Hankammer 1982: 41; Kizik 2008: 48–49), siis Narvas tohtis kihlusele kutsuda vaid kaks kuni kolm tunnistajatena esinevat kü- lalist ning see lõppes tavalise öhtusöögiga „ilma igasuguste lisakulutuste, liialduste ja banketita“.¹⁶ Samuti oli Narvas keelatud korraldada pidustusi enne pulmi mistahes ettekäandel.¹⁷ Tundub, et selle probleemiga puututi kokku ka Tallinnas, kus 16. sajandi lõpus oli kombeks korraldada 8 või 14 päeva enne pulmi pruudi pool öiseid pidustusi ja maskeraade, mille vastu linnavõimud üritasid või- delda (Hansen 1894: 44).

Laulatus leidis aset kihlusest mõned nädalad või isegi kuud hiljem ning lõppes pulmapeoga, mis võis kesta mitu päeva.¹⁸ Pulmapäeval mindi rahvarohke pulmarongkäiguga kirikusse, kus toi- mus kas eraldi pulmajutus või võttis noorpaar osa tavapärasest jumalateenistusest ning abiellud kutsuti koguduse ette teenistuse lõpus. Abielu sõlmiti eelistatult kas hommikul või pärastlõunal, öised ja hilisöhtused pulmad olid rangelt kee- latud, kuigi mõnedes paikades tehti erand kõr- geimast seisusest inimestele (Karant-Nunn 1997: 17).¹⁹ Protestantlik laulatusrituaal koosnes kahest osast, millest esimene jätkas tegelikult katoliik- likku traditsiooni: noorpaar tunnistas koguduse ees oma nõusolekut abielluda ja pani sörmused

sõrme, mille järel kuulutas vaimulik nad abikaasa- deks. Teine osa arenes välja juba reformatsiooni- järgsel ajal ning koosnes nn „kirikus käimisest“ või „pruudimissast“ (*Kirchgang* või *Brautmesse*), mille käigus jagas kirikuõpetaja noorpaarile õpetust ja õnnistusi.²⁰ 16. sajandil olid need kaks laulatustse- remoonia osa mõnedes paikades veel lahus ning pruudimissa peeti laulatusele järgneval päeval, kuid enamikus kohtades sulasid need kaks iseseis- valt tekkinud rituaaliosa ajapikku ühte (Karant- Nunn 1997: 18–19).

Narva pulmamääruses oli keelatud laulatusele (pruudimissale) eelnev söömaaeg ning ka tradit- sioonilisest pidulikust pulmarongkäigust ei olnud juttu, pruut saabus kirikusse vaid kahe naise ja kahe neuu saatel.²¹ Pulmamääruses antud jär- gi võib oletada, et sellega oli silmas peetud vaid üht rongkäiku, samas kui peigmehe saatjaskond koosnes meestest, nagu oli kombeks mitmel pool Saksamaal (Kizik 2008: 113). Täiendavad ettekir- jutused rongkäikude kohta leiame Rootsi kiriku- seadusest, mis keelas pruutpaari kirikusse saat- mist „relvadest laskmise, trummeldamise ja muu ebakohase kära“²² saatel. Nimelt määras ka pärast reformatsiooni just pealnägijate ja tunnistaja- te olemasolu abielu seaduslikkuse ära suuremal määral kui kirikutseremoonia või ametlikud doku- mendid, ning valjud rongkäigud teenisid eesmär- ki tõmmata abielusõlmimisele võimalikult palju tähelepanu ja legitimeerida see üldsuse silmis.²³ Seetõttu toimusid väga suure tõenäosusega kõik liikumised kirikusse ja sealt tagasi pulmaliste koju lärmi ja muusika saatel. Kindlasti kasutati just sel- lel eesmärgil Narvas nooblimatele pulmapidudel

¹⁵ *Kirchen-Gesetz und Ordnung*, lk. 69: „Ehe die Hochzeit gehalten wird, sollen die Priester alle diejenige so zu vollziehung der Ehe schreiten wollen, von der Cantzell drey Sontage nach einander in der Gemeinde wo die Braut gefreyet wird, mit ihrer beyden Nahmen und Zunahmen abkündigen“. Sõjalise tegevuse korral või ärasõidu puhul võis teha ka kolm järjestikust kuulutust ühel ja samal pühapäeval. – Samas, lk. 70.

¹⁶ EAA 1646-2-37 f. 13p: „Wann ein Handschlag, oder Verlöbniß zweyer Personen geschiehet, soll dazu kein Gastgebot angestellet, noch mehr Gäste, als zwey oder drey, welche gleichsam Zeugen seyn sollen, dass die Ehe Verlöbniß richtig geschehen, gebeten, und dabey nur eine ordinari bürgerliche Mahlzeit, ohn alle Unkosten, Überfluß und banquetiren gehalten werden, bey Straffe 40 taler Silbermark so derselbe büßen soll, der dawieder handelt.“

¹⁷ EAA 1646-2-37 f. 14.

¹⁸ Narvast on teada kolm päeva kestnud pulmapidu. – EAA 1646-2-498 f. 15p.

¹⁹ Vt. võrdluseks ka Rostocki määrust aastatest 1560–1576, mille kohaselt võis abielusõlmimine leida aset hommikul enne kella 11, perioodil ülestõusmispühast kuni miiklipäevani öhtul kuni kella viieni ning miiklipäevast kuni ülestõusmispühani kuni kella neljani. Hilisemal kellaajal ei olnud abielusõlmimine lubatud (Sehling 1970: 290).

²⁰ Katoliku laulatus ei pruukinud olla avalik ega toimuda kirikus, sageli sõlmiti abielu kodus (Karant-Nunn 1997: 12).

²¹ EAA 1646-2-37 f. 14.

²² *Kirchen-Gesetz und Ordnung*, lk. 72–73: „Die Begleitung Bräutigams und der Braut zur Kirchen soll nicht geschehen mit Trummeln, Schiessen oder andern undienlichem Gepolter“.

²³ Rõhutatult avaliku abielusõlmimise taga seisis hirm salaabelude ees, mis võisid negatiivselt mõjutada kogu suguvõsa mainet (Muir 2005: 45).

trompetit, mis oma valju kõlaga aitas juhtida linnaelanike tähelepanu pulmaprotsessioonidele.²⁴

Laulatusele järgnes privaatne pidu, kus rakedati kindlasti muusikuid. Peo mõõtmed võisid väga tugevalt erineda vastavalt pruutpaari rahalistele võimalustele ja seisusele. Kui vaeste inimeste pulmapidu jätkus sageli kõrtsis, siis paremal järjel linnakodanikud ei lasknud käest juhust demonstrearida oma jõukust ja staatust suurejoonelise pidustusega. Mida rohkem oli pulmapeol külalisi, mida hõrgum oli toit, mida kauem pidu kestis ja mida toretsevam oli muusika, seda rohkem austust sai peo korraldajale osaks. Varauusaegse Euroopa rituaale uurinud Richard Muir kirjeldab pulmapidu kui karnevaliatmosfääri ja ohjeldamatu tantsimisega üritust, millest võtsid osa ka muusikud, akrobaadid, klounid ja isegi prostituudid (Muir 2005: 42–43). Pole ime, et linnavõimud ja vagad reformaatorid püüdsid kõikjal kas jätta metsikud pulmapeod sootuks ära või muuta neid mitmesuguste seaduste ja ametlike dokumentide abil tagasihoidlikumaks. Nagu eespool juba korduvalt mainitud, oli Narvas alates 1667. aastast kasutusel saksakeelne tõlge varasemast Rootsi kuninga pulmamäärusest.²⁵ Pulmamäärus kehtis kõigi linnas peetud pulmade puhul ning selle järgimine oli kohustuslik nii linnakodanikele kui ka linnakodanike tütardega abielluda soovivatele mittekodanikele. Pulma korraldamise arvukaid reegleid tutvustas peigmehele kaheksa või neli teist päeva enne pulmi rae määratud ametnik (nn. *Wettediener*), kes jälgis hiljem ka määrukses sätestatud reeglite täitmist.²⁶

Pulmamääruse 18 lehekülge on jaotatud 22 lõiku, mis käsitlevad üksikasjalikult pulmade eri aspekte vastavalt abielupaari seisusele. Kaheksas paragrahv²⁷ paneb paika seisuslikud piirid järgmiselt: esimesse seisusse kuulusid raehärrad, teise Suurgildi kaupmehed, kolmas seisus hõlmas käsitöölisi ning neljas teenijaskonda. Siiski peab märkima, et 16. sajandi keskpaiku välja kujunenud seisusliku hierarhia süsteem oli võrdlemisi paindlik

ning sõltus nii ametist kui ka varast ja päritolust. Kindlasti olid seisuste piirid mõnevõrra laiemad, hõlmates esimesse seisusse lisaks raeliikmetele näiteks ka lugupeetud haritlasi (*Doktoren*) ja austatud suguvõsapid ja teise seisusse noori haritlasi, õpetlasi ja muid lugupeetud linnakodanikke (vrd. Spies-Hankammer 1982: 32).

Narvas käibel olnud Rootsi pulmamäärus annab muude formaalsete aspektide kõrval, nagu erinevatele seisustele lubatud külaliste arv, söök, rõivad jms., ettekujutuse ka võimalikust muusikute arvust ning neile sobivast tasust. Muusikalisele küljele on pühendatud paragrahvid 5, 18 ja 19, mida toon järgnevalt tervikuna vabas tõlkes välja.

§ 5²⁸ keelab korraldada pidu ja kutsuda külalisi kokku enne pulmi mistahes ettekäändel. Kui kihlatud paar läheb armulauale, on kirikus lubatud [figuraal]muusikat mängida ainult magistraadi ja Suurgildi liikmete pulmades, kusjuures kantorile, [pilli]muusikutele ja organistile on lubatud maksta kokku (*in allem*) 6 taalrit. Väikegildi liikmed peavad vastavalt pulmamäärusele piirduma vaid orelimänguga.

§ 18²⁹ käsitleb muusikat pulmapeol ning reguleerib taas üksikasjalikult seisuslikke erinevusi ja muusikute palgamäära. Nii ei tohi pillimehed rahalise trahvi ähvardusel pulmas mängimise eest ei nõuda ega vastu võtta rohkem kui 4 riigitaalrit ühe inimese kohta. Esimese ja teise seisuse pruutpaarid võivad oma pulma kutsuda maksimaalselt kuus muusikut ning maksta tuleb vastavalt mitte rohkem kui 24 riigitaalrit. Kolmanda seisuse pulma on lubatud kutsuda lisaks organistile maksimaalselt vaid kaks muusikut.

§ 19³⁰ paneb paika pulmapeo ajalised piirid, nimelt peaks see algama kell 10 hommikul ja lõpema kell 10 õhtul. Selle eest vastutab üks raeametnik või tema volitatud isik. Niipea kui kell on saanud 10, ei ole tantsimine enam lubatud, välja arvatud pruutpaarile, ning ka muusikutele on keelatud pillimängu jätkata. Selleks et pidu saaks ikkagi õigel ajal lõpetatud, näeb pulmamäärus ette

²⁴ EAA 1646-2-498 f. 15p. Antud juhul oli küll tegemist pulmaga, mida viidi läbi maal, Narva lähistel Kosemkinna (tänapäeval Kuzjomkino) külas, mille luterlik kogudus liideti 17. sajandi lõpus Narva Mihkli kogudusega.

²⁵ EAA 1646-2-37 f. 13–18.

²⁶ EAA 1646-2-37 f. 18. Siinkohal väärib mainimist ka see, et abiellumisõiguse, nagu ka mitmed teisedki õigused ja privileegid, said Narva elanikud alles pärast kodanikuvande andmist (Erpenbeck, Küng 2000: 22–23).

²⁷ EAA 1646-2-37 f. 14p.

²⁸ EAA 1646-2-37 f. 14.

²⁹ EAA 1646-2-37 f. 17–17p.

³⁰ EAA 1646-2-37 f. 17p.

ka keldri sulgemise ja jooginõu kõrvalepaneku. Kõigi nende ettekirjutuste täitmata jätmisel ähvardab rikkujaid rahaline trahv.

Nagu tsiteeritud paragrahvidest ilmneb, on muusikat puudutav informatsioon väga kasin, piirdudes vaid muusikute arvu ja tasuga. Pulmamäärust analüüsinud Greger Andersson on siiski arvamusel, et sellealaste eeskirjade puudumine ei ole tõestuseks muusika nappusele pulmatsereemooniatel, sest ilma muusikata pulmad ei olnud mõeldavad (Andersson 2011: 77–78). Allikatest on teada, et Narva habemeajaja Balthazar Mende tütre Anna Catharina ja kullassepp Friedrich Martin Mentzi pulmas 11. septembril 1690. aastal³¹ mängisid Narva linnamuusikud neljakesi pulmarongkäigu saateks, enne ja pärast pulmajutlust ja ka kolm päeva kestnud kodusel pulmapeol.³² Kuna pulmi peeti Narvast ida pool asuvas Kosemkinas (tänapäeval Kuzjomkino) külas, võib ettevaatlikult oletada, et maapulmaga püüti pääseda rangest pulmamäärusest, mis kirjutas rangelt ette peo ajalised piirid ja luksuslikkuse taseme.

Paraku ei ole hetkel võimalik kirjeldada pulmades kõlanud muusikat täpsemalt, kuna olenevalt meieni jõudnud arhiiviallikate tüübist ei ole repertuaari kohta andmeid. See ei ole vaid Narva eripära – enamasti käsitleti ametlikes dokumentides ja kirjavahetuses pigem korraldamist vajavaid muusikute õigusi ja kohustusi, kuid mitte seda, mis pidi esitusele tulema (Soll 2006: 402). Siiski on võimalik üht-teist järeltada ka pulma muusikalises kujunduses kasutusel olnud muusikapillide kohta. Organist Johann Braueri³³ ja kirikumuusik Christoph Gregori³⁴ palvekirjadest³⁵ selgub, et pulmapidudel musitseeris tavaliselt neljaliikmeli-

ne ansambel, kuhu kuulus kas linnamuusik koos kahe selliga ja organist või linnamuusik kolme selliga. Seda tava on alal hoidnud Georg (Gregor) Zuber³⁶ ning algselt ka Christoph Gregori. Viimane loobus siiski hiljemalt 1676. aastaks koostööst organistiga kõrgematest seisustest linnakodanike pulmapidudel sel ettekäändel, et organist oli kolmes aadlike pulmas alkoholiga liialdanud ega olnud suuteline klaviiri³⁷ ilusti mängima („daß er kein tauglichen Griff auf dem Clavier thun können, sondern mit einem dissonirenden Gequarre die gantze Music übelklingendt gemacht“). Käsitöölise pulmadesse oleks Brauerit muidu kutsutud küll, kuid need võeti nii Gregori kui ka Braueri kahjuks üle Ivangorodi³⁸ organisti ja raeteenri Peter Grani poolt.³⁹

Kindlasti on nii Narva linna- või kirikumuusikud kui ka organistid olnud multiinstrumentalistid, kes pidid valdama mitut pilli, nagu oli 17. sajandil tavaks. Seejuures ei olnud silmapaistvad pillimänguskused linnas tegutsenud muusikute puhul alati määravad, vaid nendelt nõuti pigem mitmekesise instrumentariumi valdamist piisavalt heal tasemel (Soll 2006: 404).⁴⁰ Nii oskas organist Johann Brauer lisaks klahvpillidele ka flööti ning talle pakuti võimalust osaleda uusaasta ringkäigus hoopis tsiingimängijana, kuna ühe klahvpilli ühest majast teise kandmine oli ilmselgelt füüsiliselt raske tegevus: „weill es nicht allein beschwerend und verdrießlich, sondern auch sonst keiner Ohrten üblich das Clavier in die Häuser herumb zu schleppen“.⁴¹ Johann Braueri varaloendi põhjal võib oletada, et *Clavier*i puhul võis tegemist olla kandeoreli või regaaliga, varaloendis on märgitud üks positiivorel ja üks regaal.⁴²

³¹ EAA 4380-1-1 f. 128.

³² EAA 1646-2-498 f. 15p.

³³ Johann Brauer töötas saksa kiriku organistina alates 1663. aastast kuni oma surmani 1686. aasta teises kvartalis. EAA 1646-1-1037 f. 7p „Книга прихода и расхода городских сумм“ (Linna sissetulekute ja väljaminekute raamat, 1663) ja EAA 1646-1-1071 f. 30 „Кассовые документы“ (Kassadokumendid, 1686–1691).

³⁴ Sileesiast pärit Christoph või Christopher Gregori oli Narvas linnamuusiku ametis alates 1672. aasta algusest. – EAA 1646-2-709 f. 3.

³⁵ EAA 1646-2-709 f. 2; EAA 1646-2-498 f. 15p.

³⁶ Töötas Narvas saksa koguduse juures viiuldajana alates 1663. aasta jõulukvartalist kuni 1671. aastani (Dolgopolova, Siitan 2013: 350–351).

³⁷ Mõiste „klaviir“ koondas barokiajastul enda alla erinevaid klahvpille (klavessiin, klavikord, positiivorel jne.).

³⁸ Teisel pool Narva jõge asuv Ivangorod (tänapäeval Jaanilinn) liideti eeslinnana halduslikult Narvaga 1649. aastal.

³⁹ EAA 1646-2-709 f. 1. Lähemad andmed Jaanilinna anonüümse organisti kohta hetkel puuduvad, linnateenistuja Peter Gran (ka Grön, Gron või Green) oli linnateenistuses aastatel 1669–1689 (Erpenbeck, Küng 2000: nr. 866).

⁴⁰ Üheks erandiks Narvas oli Georg (Gregor) Zuber, keda on peetud virtuoosseks ja võimekaks viiuldajaks (Dolgopolova, Siitan 2013: 350–351).

⁴¹ EAA 1646-2-709 f. 2p ja 8.

⁴² EAA 1646-2-832, nummerdamata lehed: „Ein Positiv“ ja „ein Real [sic!]“.

Christoph Gregori, keda on raedokumentides tavaliselt nimetatud kas lihtsalt pillimängijaks (*Instrumentist*) või viiuldajaks (*Violist*),⁴³ on pulmades korduvalt mänginud trompetit, mida nimetab „keeruliseks pilliks“. Huvitav fakt on aga see, et väidetavalt maksti Gregorile pulmas mängimise eest igal juhul rohkem kui tema eelkäijale Georg Zuberile, sest „raske pilli“ trompeti eest oli kõlblik küsida kõrgemat tasu („wegen deß schweren instruments der Trompet die auffwartung viel höher ist bezahlet worden als zu vorn“).⁴⁴ Narvas kasutusel olnud pulmamäärus ei anna ettekujutust pillide hierarhiast, samas on teada, et Lüübecki pulmamäärus aastast 1566 kirjutas tõepoolest ette, et trompeti mängimise eest makstav tasu oli suurem lauto ja löökpilli mängijate omast, vastavalt 12, 8 ja 6 šillingit (Spies-Hankammer 1982: 37). Nii tuli ka sajandi keskel Tallinnas pulmas puhkpillidel musitseerimise eest välja käia kuus riigitaalrit rohkem kui muude pillide puhul (Hansen 1894: 46). Trompetit mainitakse Narva allikates eriti sageli, ilmselt vajas see pill teatud esiletõstmist oma erilise funktsiooni tõttu seisuslikus representatsioonis⁴⁵ (vrd. Ahrens 1998: 888–889). Kodustel pulmapidudel suure tõenäosusega trompetit siiski ei mängitud, nagu kirjutab ette ka üks varasem, Tallinna pillimuusikat reguleeriv määrus 1532. aastast: „Dazu [Brautkost] sollen sie [Spielleute] die Trompeten zu Hause lasen“.⁴⁶ 1690. aastal toimunud pulmas mängis Gregori koos kolme sellisega kirikus enne ja pärast pulmajutlust neljahäälsset „Trau-Music“, pillideks flööt, viiul, tsink ja fagott.⁴⁷ Juhul kui pulma telliti musitseerima kaks muusikut, võisid pillideks olla trompet ja viiul.⁴⁸

Probleemid linnamuusikute tegevusvälja reguleerimisega

Peale linnaelanike pulmade korraldamisega seotud väljaminekute reguleerimise oli pulmamääruse ja ametisse määramise dokumentide (vokatsioonide) üheks eesmärgiks panna paika ka erinevate linnamuusikute gruppide õigused, reguleerides pulmas mängimise privileege ning kaitstes muusikuid konkurentsi ja tülide eest üksteise ja rändmuusikutega. Viimastega tekkis probleeme väga sageli just linnamuusikutel, sest rändavad pillimängijad kippusid nende tööd ära võtma. Narvast on säilinud privilegeeritud kiriku- ja linnamuusiku (*zu dieser Stadt ordentlicher Musico und Instrumentist*) Christoph Gregori palvekirjad aastatest 1677⁴⁹ ja 1681,⁵⁰ kus ta taotleb raelt kaitset rändpillimeeste (nimetab neid *unqualificirte Subjekte und gemeine Spielleute; Music Consorten; herum schweiffende Commedianten und Bierfiedler*) eest, kes ei mängi mitte ainult linnakodanike pulmades, vaid ka muudel pidulikel sündmustel ning jätvavad linnamuusikud ilma sissetulekuta.

Mängimine pulmades, ristsetel, „röömsatel kokkusaamistel“ (mille all mõeldi igasuguseid perekondlikke pidustusi) ja matustel ei kuulunud muusikute põhi-, vaid nn. kokkuleppeliste (*freiberufflich*) tööülesannete hulka, mille eest saadi lisatulu aktsidentside või jootraha kujul. Sellegipoolest oli pulmapidudel musitseerimine linnamuusikutel, kantoritel ja organistidel kahtlemata üheks prestiižikaks tegevuseks ja olulisimaks (ühtlasi ka tundlikumaks) sissetulekuallikaks⁵¹ ning vajas seega väga täpseid reegleid ja korraldusi. Need võisid aga aja jooksul muutuda, põhjusta-

⁴³ EAA 1646-2-315 f. 9p.

⁴⁴ EAA 1646-2-709 f. 1p.

⁴⁵ Piiratud allikmaterjali tõttu ei ole hetkel võimalik kirjeldada Narvas kehtinud pillide hierarhiat täpsemalt. Edmund Kizik osutab sellele, et Danzigi piirkonnas oli trompeti mängimine lihtrahva pulmades kogu 17. sajandi vältel keelatud (Kizik 2008: 138). Lüübekis mängiti trompetit ainult esimesest seisusest pulmaliste pidudel (Spies-Hankammer 1982: 32).

⁴⁶ Ülemsaksa keelde tõlk. Pabst 1842: 229.

⁴⁷ EAA 1646-2-498 f. 15p: „bey dem Actu der Copulation mit flöten, geigen, Cornetten und fagotto so wohl vorher, alß nach dem selben in der Kirchen zu Kosemkina eine Trau-Music praesentier? [sõnalõpp ei ole loetav]“.

⁴⁸ EAA 1646-2-203 f. 55.

⁴⁹ EAA 1646-2-203 f. 35.

⁵⁰ EAA 1646-2-203 f. 37p.

⁵¹ Ristseid tähistati mitu korda tagasihoidlikumalt kui pulmi ning linnamuusikutel oli ristsetega seoses tunduvalt vähem tegemist (Soll 2006: 114). 17. sajandi lõpu Narvas varieerus saksa koguduse pulmade arv viiest (1681) kuni kaheksateistkümmeni (1689) aastas: EAA 4380-1-1. Võrdluseks olgu välja toodud, et Danzigis toimus 17. ja 18. sajandil keskmiselt 477 pulma, Lüübekis 300 pulma aastas (Kizik 2008: 133).

des vahel ägedaid konflikte erinevate asjaosaliste vahel. Nende tülide dokumenteeritud jälgedest on võimalik üht-teist pulmades musitseerimise kohta teada saada.

Nii selgub Narva muusikute ja linnaelanike palvekirjadest raele, et pulmapeol mängimise eest saadud tasu suurus ei ole muutunud kuni 17. sajandi lõpuni. Nagu tuleb välja ühest linnakodanik Johann Matthesi 1697. aasta palvekirjast,⁵² mängis kirikumuusik Christoph Gregori tema pulmas neljakesi koos kolme muusikuga või selliga ning peigmehele tuli maksta ühe muusiku kohta 4 taalrit, nagu on kirjas ka pulmamääruse 18. lõigus.⁵³

Kindlasti oli 17. sajandil levinud komme pakuda oma teenuseid vastutasuks võrdväärsele kaubale või teenusele. Arhiiviallikes on juttu linnamuusik Christoph Gregori ning habemeajaja ja kirurgi Balthasar Mende⁵⁴ (Erpenbeck, Küng 2000: nr. 896) vahel sõlmitud suulisest kokkuleppest, mille kohaselt pidi Mende osutama Gregorile habemeajamis-, aadrilaskmis- ja ravimisteenuseid ning Gregori vastutasuks mängima Mende kodustel tähtpäevadel ning andma habemeajaja lastele muusikatunde.⁵⁵ Vastavalt Gregori palvekirjale olid musitseerimispuhkudeks Mende naiseõe⁵⁶ ja teenijanna pulmas, meistrieksami sooritanud Mende sellide jootudel ja külaliste vastuvõttudel mängimine, samuti musitseerimine mardipäeval ja jõulude ajal.⁵⁷ Kokkuleppe problemaatiliseks kohaks osutus tasu Mende tütre pulmas mängimise eest. Kuna pulmas musitseerimise eest pidi tava kohaselt tasuma peigmees, oli see teenus lin-

namuusiku meelest kokkuleppeväline ning vajas lisatasustamist.

Narva eripärast lähtuvalt oli linnas kaks suuremat kirikuinstitutsiooni – saksa ja rootsi kogudus.⁵⁸ Erinevatest arhiividokumentidest ilmneb, et tihe konkurents ei valitsenud mitte ainult muusikuametite vahel, vaid pingelised suhted olid ka eri koguduste muusikute vahel ning pulmades musitseerimisega seoses võisid tekkida konfliktid, seda eriti juhul, kui peigmees ja pruut kuulusid eri kogudustesse. Kui üldiselt juhinduti peigmehe kuuluvusest ühte või teise kogudusse, nagu räägib meile Gregori 12. märtsil 1682 dateeritud palvekiri,⁵⁹ siis alates 1680. aastatest toimusid selles osas mitmed muutused. Näiteks otsustas 1681. aastal raad, et saksa koguduse muusiku Christoph Gregori pulmas mängimise privileeg laieneb ka sellistele laulatustele, kus pruut on saksa ja peigmees rootsi päritolu, mis kutsus esile elavat poleemikat (Dahlström 1997: 279–280). Gregori privileegi mängida linnakodanike kõikidel pidustustel piirati aga oluliselt juba 1682.–1683. aasta paiku, mil jõustus Ingerimaa kuberner Martin Schultz von Ascheradeni otsus anda osa Gregori tegevusväljast üle rootsi kiriku juures tegutsenud muusikutele. Selle otsuse kohaselt võisid linnamuusikud mängida vaid nendel pulmapidudel, kus pruut oli saksa kogudusest, ning rootsi neidude pulmades tohtisid musitseerida rootsi kiriku juures tegutsenud muusikud.⁶⁰ Nendeks olid kõnealusel perioodil ilmselt Gregori endine sell Johann Schwien⁶¹ ja Johan Friedrich Winckler, kes hakkasid iseseisvalt

⁵² EAA 1646-2-203 f. 55–55p.

⁵³ EAA 1646-2-37 f. 17–17p.

⁵⁴ Kasutusel oli ka nimekuju Baltzer Mende.

⁵⁵ EAA 1646-2-498 f. 15.

⁵⁶ Balthasar Mende oli abiellus Narva raehärra ja kaupmehe Heinrich Berensi tütreaga, Berensi teine tütar Brigitta abiellus 13. veebruaril 1683. aastal advokaat Wolfgang Valentin Jordaniga (Erpenbeck, Küng 2000: nr. 1035 ja 896).

⁵⁷ Mardipäev (*Martini*), jõulud, vastlad ja nelipühad kuulusid alates keskajast aasta tähtsamate pidustuste hulka (Mänd 2012: 61).

⁵⁸ Luterlik saksa kogudus pidas jumalateenistusi linna vanimas, pärast 1460. aastat ehitatud ja reformatsioonijärgselt 16. sajandi esimesel poolel, usupuhastuse käigus Jeruusalemma Johannesele pühitsetud kirikus. Rootsi koguduse pühakojana toimis kuni aastani 1704 rootsi Toomkirik, mis ehitati ajavahemikul 1641–1651.

⁵⁹ EAA 1646-2-203 f. 39p–40: „So habe EE Rath in Considerirung daß der Breutigamb des Weibes heubt und der teutschen Kirchen eingepfarter, sich nach seinen unterhabenden Gliede der Braut zu reguliren noch mier Consequenter mein gehöriges Accidenz zu benehmen nicht kann gebilliget werden“.

⁶⁰ EAA 1646-2-203 f. 41.

⁶¹ Johann Heinrich Schwieni nimetatakse kodanikeraamatus organistik ja muusikuks, selle andmeil abiellus ta enne 1684. aastat pastor Heinrich Ulrichi tütre Ursula Ulrichiga ning suri enne 1702. aastat (Erpenbeck, Küng 2000: nr. 1047). Schwieni mainitakse ka genealoogilises väljaandes „Baltische familiengeschichtliche Mitteilungen“ seoses ühe ebameeldiva kohtuprotsessiga aastatel 1684–1686 (BFM 1935).

tegutsema hiljemalt 1681. aastal, nagu selgub Gregori palvekirjast.⁶² Samuti mainitakse 1693. aastal koos Johan Friedrich Winckleriga muusikut Gregorius Dancki, kuid lähemad andmed tema kohta siia maani puuduvad.⁶³

Eri kogudustega seotud kokkupõrked jätkusid ka järgnevatel aastatel. 1683. aastal kurtis Gregori raehärradele, et rootsi koguduse muusikud kiipuvad tõlgendama kubeneri korraldust enda kasuks niiviisi, et neid võivat kutsuda ükskõik millisesse pulma. Gregori järeldas sellest loogiliselt, et sel juhul peab ka talle ja saksa organistile olema lubatud rootsi kirikus mängida.⁶⁴ Rae eeskirju vajasisid ka need juhtumid, mil pruut oli küll saksa kogudusest, kuid pulm toimus rootsi toomkirikus.⁶⁵ Intsidente Gregori ja rootsi muusikute vahel toimus ka 1690. aastatel.⁶⁶ Eriti sümptomaatiline oli juhtum sakslase Johann Matthesi pulmaga. Seaduse järgi kuulus mängimisõigus saksa Johannese kiriku pillimehele Christoph Gregorile, kuid pulma olid algselt kutsutud kaks rootsi muusikut, kes kavatsesid mängida trompetit ja viiulit 8 taalri eest. Lõpuks tuli peigmehel siiski palgata Gregori koos kolme selliga, kuigi see tähendas talle kaks korda suuremaid väljaminekuid kui rootsi muusikute puhul (vastavalt 16 ja 8 taalrit).

Väga levinud teema omaaegse linnamuusika käsitlemisel on ka kantori ja organisti omavahelised tülid ning lahkkelid raega. Pulmamäärusega paika pandud õigustest hoiti kõigest jõust kinni ning enda privileege kaitses võidi minna äärmuseni. Nii nõudis üks tuntumaid Narva muusikuid, Dietrich Buxtehude juures õppinud saksa koguduse organist Ludwig Busbetzky⁶⁷ tasu ka ilma klaviirimuusikata toimunud koduse pulmapeo

eest, kuna see oli tema töövaldkond ning teda oleks pidanud sinna mängima kutsutama.⁶⁸

Peale selle on Busbetzky tulnud ette tegevusvälja reguleerimise, sealhulgas pulmaaktsidentside alaseid konflikte kantor Johann Christian Gezschmanniga,⁶⁹ kes üritas kaitsta oma töövaldkonda eneseväljenduse lisavõimalusi otsiva organisti eest. Nimelt püüdis organist võtta igal võimalusel üle vokaalmuusika juhatamist kirikus, sealhulgas ka laulatuse ajal. Kuna vokaalmuusika esitamine kuulus pulmamääruse järgi kantori töövaldkonda ning tõi talle ka lisisissetuleku aktsidentside näol, kutsus see esile Gezschmanni ägeda vastupanu. Oma 1691. aasta palvekirjas tsiteerib kantor Busbetzky vokatsioonit⁷⁰ ja järeldab sellest hoopis, et organistil on lubatud pulmas mängida üksnes pruutpaari kodus koos teiste muusikutega ning kirikumuusikast ei ole selles midagi ei seoses tavalise jumalateenistuse ega pulma- või leinateenistusega.⁷¹ Samast palvekirjast selgub, et ühes pulmas oli Busbetzky kantorile eelistatud pruudi soovil.⁷² Huvitavad on Gezschmanni vastuväited: peale oma õiguste vokaalmuusika esitamisele kirikus osutab ta sellele, et laulatuse ajal kõlav muusika ei tohiks ülistada mitte pruuti, vaid Jumalat ning peaks seeläbi teenima hingekosutusena kogu kogudust.⁷³

Gezschmann tunnistab, et nii tema eelkäija (Georg Hube) kui ka tema ise on varem heatahtlikult lubanud Busbetzkyt täita ka enda otseseid ülesandeid, näiteks juhatada figuraalmuusikat avalikel tseremooniatel (*öffentliche Musiquen*). Konflikti põhjustas aga asjaolu, et see hakkas organistil harjumuseks kujunema ning kantori tööd ja õigusi ohustama. Tundub, et andeka organisti ja

⁶² 12. september 1681, EAA 1646-2-203 f. 37p.

⁶³ 24. oktoober 1693, EAA 1646-2-498 f. 13p/3.

⁶⁴ 10. mai 1683, EAA 1646-2-203 f. 41p.

⁶⁵ Dateerimata, EAA 1646-2-203 f. 53.

⁶⁶ 10. veebruar 1690, EAA 1646-2-203 f. 45–45p; 12. veebruar 1697, EAA 1646-2-203 f. 55–55p.

⁶⁷ Busbetzky kohta vt. lähemalt: Dolgoplova, Siitan 2013: 343–344.

⁶⁸ EAA 1646-2-713 f. 5: „[---] dem Bräutigam erinnern lassen, daß ich zum wenigsten mein Gebühr, ob Er gleich das Clavier im Hauße nicht verlangete, erhalten möchte“.

⁶⁹ Johann Christian Gezschmann (ka Gastmann või Götzman) tegutses Narva saksa kooli kantorina aastatel 1690–1693.

⁷⁰ EAA 1646-2-64 f. 7–8.

⁷¹ EAA 1646-2-714 f. 8p: „Ich finde hier nichts von der Kirchen Musique, weder am Sontag bey gewöhnlichen Gottesdienst, noch bey einer Hochzeit oder Leiche, wohl aber, daß er im Hochzeit-Hauße nebst dem Musicanten mit spielen darff, wenn er lust hat“.

⁷² Ilmselt on juttu Philipp Baumanni ja Engel Köhni pulmast, mis toimus 3. veebruaril 1691: EAA 4380-1-1 f. 129.

⁷³ EAA 1646-2-714 f. 8p: „[---] dieselbige seine Music nicht Gott, sondern der Braut zu ehren angestellet war, wir aber aus einem andren Absehen in die Kirche gingen. Daher kann ich nicht schließen, was die Musique, einer Persohn zu gefallen angeordnet, bey einer gantzen Gemeine vor Erbauung in ihrem Christenthum schaffen soll [---]“.

muusikuna otsis Busbetzky lisaväljundit oma võimetele – Gezschmann on kindel, et muidu oleks organist võtnud pakkumist musitseerida kirikus kantori asemel solvanguna.⁷⁴

Kokkuvõte

Nagu ilmneb pulmamäärusest, täitis muusika Narvas meeltlahutavat ning ühtlasi ka sotsiaalse positsioneerimise funktsiooni, kõlades pulmapidustuste jooksul nii laulatustel kui ka kodustel pulmapidudel. Kihluste ja rongkäikude muusikaline kujundus Narvas on küsitav, kuna vastavates eeskirjades ei ole sellest juttu. Siiski on mõned õigusajaloolased ja sotsioloogid arvamusel, et vaatamata uusaja Euroopa linnaraadide poolt välja antud korralduste ja määruste rohkusele ei kehtinud need siiski peaaegu kunagi täies ulatuses. Ettekirjutuste ja seaduste sõnasõnalisest järgimisest olulisem oli nende sümboolne funktsioon võimu kehastajana (Frank 2000: 150–151; Schlumbohm 1997: 660). Uusaegse Põhja-Saksamaa peokultuuri uurinud Michael Frank osutab sellele, et linnavõimude vastavasisulised ettekirjutused ja keelud ei pruukinud kehtida täiel määral, eriti leebed oldi

seadusest üleastumiste vastu just pulmade ja ristsete puhul. Seda seletab Frank nii täidesaatvate võimude väheste ressursside, keskmise linnaelaniku seisukohast kättesaamatult kõrgete trahvide kui ka sellega, et erandid vaid kinnitavad reeglit. Viimase all mõtleb Frank seda, et karistuse alanamine või üleastumistele läbi sõrmede vaatamine võimude poolt ei tühistanud sugugi nende autoriteeti, vaid toetas seda (Frank: 170–171). Jürgen Schlumbohm viitab omakorda sellele, et 17. sajandi ühiskonnas omasid seadused ja määrused potentsiaali, mis ei pruukinud realiseeruda kohustusliku normina (Schlumbohm 1997: 650). Samuti näitlikustab ta, et luksusmääruste kehtetuse üle – ja nende alla võib liigitada ka pulmamäärused – tegid nalja juba kaasaegsed (Schlumbohm 1997: 652).⁷⁵ Sellesse diskussiooni paigutub ka Narva pulmamäärus, mille sissejuhatuses kurdetakse selle üle, et varasemad pulmade pidamist reguleerivad seadused ei olnud rakendust leidnud.⁷⁶ Selle valguses ootab uurimist, millisel määral pulmamäärus kehtis ning kas sellel õiguslikul dokumendil oli rohkem kaalu kui väljakujunenud traditsioonidel.

⁷⁴ Samas, f. 7p.

⁷⁵ Ülaltoodud seisukohtade kriitilist analüüsi pakub poola peokultuuri uurija Edmund Kizik (2008: 309–321).

⁷⁶ EAA 1646-2-37 f. 13: „[...] solches aber in der That noch nicht vollkömlich verspüret, sondern von einigen Ungehorsamen fast vorsetzlichen dawiederagehandelt, und dadurch sothane heilsame Satzungen noch nicht vollends in Gang gebracht worden“. Hulgaliselt samalaadseid näiteid toob Kizik (2008: 311–312).

Allikad

Eesti Ajalooarhiiv, Narva Magistraadi fond

EAA 1646-2-37, Kleider- und Hochzeitsordnungen (Rõiva- ja pulmamäärused).

EAA 1646-2-64, Vokationen. Band III (Ametisse määramise dokumendid. III köide).

EAA 1646-2-203, Suppliken der Organisten u. a. Musiker in Amts- und persönlichen Angelegenheiten (Organistide ja teiste muusikute töö- ja eraküsimusi puudutavad palvekirjad).

EAA 1646-2-315, Kirchen Abrechnungen (schwedische Kirche). Enthält ausbezahlte Gelder an Pastoren, Schullehrer, Kirchen-Armen und andere und die eingekommenen Arrendesummen vom Gute Peuthof und Dorfe Allenküll (Kiriku arveraamat (rootsi kirik [tegelikult saksa koguduse arveraamat]). Sisaldab pastoritele, kooliõpetajatele, vaestele jt. makstud rahasid ja Päite mõisast ja Türist laekunud rendisummasid).

EAA 1646-2-498, Akte in Schuldforderungssachen des Baltzar Mende wider den Stadtmusikanten Christopher Gregory (Baltzar Mende võlanõue linnamuusiku Christopher Gregory vastu).

EAA 1646-2-709, Akte in Beschwerdesachen des Musikers Cristoph Gregory wider den Organisten Johan Brauer und vice versa wegen Amtsangelegenheiten (Muusik Cristoph Gregory hagi organist Johan Braueri vastu ja vice versa ametiasjades).

EAA 1646-2-713, Akte in Beschwerdesachen wider den Organisten Lorus Busbetzky wegen Ungehorsams- und Nachlässigkeit (Hagi organist Lorus Busbetzky vastu seoses sõnakuulmatuse ja hooletusega).

EAA 1646-2-714, Akte in Streitsachen zwischen dem Kantor Joh. Chr. Gezschman und dem Organisten Ludwig Busbetzki betreffend ihre Amtsangelegenheiten (Tüli kantor Joh. Chr. Gezschmani ja organist Ludwig Busbetzki vahel ametiasjade tõttu).

EAA 1646-2-832, Akte betreffend die Inventarverzeichnisse der Nachlassenschaften. Band I (Pärandvara nimekirjad. I köide).

EAA 4380-1-1, sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse kohta (Narva saksa kogudus).

Trükitud allikad ja kirjandus

Ahrens, Christian 1998. Trompete. – *Musik in Geschichte und Gegenwart*. Sachteil Bd. 9, hrsg. von Ludwig Finscher, Kassel u. a.: Bärenreiter/Metzler, Sp. 879–897.

Andersson, Greger 2011. Der Stadtmusicus als Hochzeitsmusikant. Ausgewählte Dokumente. – *Studia Musicologica Regionis Balticae* I. Hrsg. von Ole Kongsted, Copenhagen: Capella Hafniensis Editions, S. 75–85.

BFM 1935 = *Baltische Familiengeschichtliche Mitteilungen* 5/4, 1935.

Dahlström, Fabian 1997. Organisten und Stadtmusikanten in Narva im 17. Jahrhundert. – *Musica Baltica: interregionale musikkulturelle Beziehungen im Ostseeraum*. Greifswalder

Beiträge zur Musikwissenschaft 4, Hrsg. Ekkehard Ochs, Frankfurt am Main: Peter Lang, S. 276–282.

Dolgoplova, Aleksandra, Toomas Siitan 2013. Muusikuametitest ja tähtsamatest muusikutest hilise Rootsi aja Narvas. – *Kroonikast kateadini. Muusade kunstid keska ja varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal*. Koost. Katre Kaju, Eesti Ajalooarhiivi Toimetised / Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae 20 (27), Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk. 328–354.

Erpenbeck, Dirk-Gerd, Enn Küng 2000. *Narvaer Bürger- und Einwohnerbuch 1581–1704*. Veröffentlichungen der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund, Reihe B, Bd. 64, Dortmund: Forschungsstelle Ostmitteleuropa.

Frank, Michael 2000. Exzeß oder Lustbarkeit? Die polizeyliche Reglementierung und Kontrolle von Festen in norddeutschen Territorien. – *Policey und frühneuzeitliche Gesellschaft*. Hrsg. Karl Härter, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann GmbH, S. 149–178.

Friedrich, Martin 2005. Die Kirchenpolitik Karls XI. im Baltikum. – *Riga und der Ostseeraum. Von der Gründung 1201 bis in die Frühe Neuzeit*. Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 22, Hrsg. Ilgvars Misāns u. Horst Wernicke, Marburg: Herder-Institut, S. 367–379.

Greve, Werner 1998. Stadtpfeifer. – *Musik in Geschichte und Gegenwart*. Sachteil Bd. 8, hrsg. von Ludwig Finscher, Kassel u. a.: Bärenreiter/Metzler, Sp. 1719–1732.

Hansen, Gotthard von 1894. Revalische Hochzeitsordnungen des 16. und 17. Jahrhunderts. – *Aus baltischer Vergangenheit*. Miscellaneen aus dem Revaler Stadtarchiv, hg. von Gotthard von Hansen, Reval: Kluge, S. 35–47.

Karant-Nunn, Susan C. 1997. *The reformation of ritual. An interpretation of early modern Germany*. London/NY: Routledge.

Kirchen-Gesetz und Ordnung, So der Grossmächtigste König und Herr, Herr Carl der Eilffte, Der Schweden, Gothen und Wenden König, etc. Im Jahr 1686 hat verfassend und Im Jahr 1687 im Druck ausgehen und publiciren lassen. Mit denen dazu gehörigen Verordnungen. Auff HöchstErmeldten Ihrer Königl. Majt gnädigsten Befehl ins Teutsche übersetzt. Stockholm, gedruckt bey Joh. G. Eberdt.

Kizik, Edmund 2008. *Die reglementierte Feier. Hochzeiten, Taufen und Begräbnisse in der frühneuzeitlichen Hansestadt*. Osnabrück: Fibre.

Krickeberg, Dieter 1998. Spielmann. – *Musik in Geschichte und Gegenwart*. Sachteil Bd. 8, hrsg. von Ludwig Finscher, Kassel u. a.: Bärenreiter/Metzler, Sp. 1684–1692.

Muir, Edward 2005. *Ritual in Early Modern Europe*. 2nd edition, New approaches to European history 33, ed. W. Beik, T. C. W. Blanning, Cambridge [et al.]: Cambridge University Press.

Mänd, Anu 2012. *Pidustused keskaegse Liivimaa linnades*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Pabst, Eduard 1842. Beiträge zur Sittengeschichte Reval's. – *Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands*. Hrsg. von Dr. F. G. von Bunge, Dorpat: J. E. Schünmann's Wittwe, S. 195–239.

Schlumbohm, Jürgen 1997. Gesetze, die nicht durchgesetzt werden – ein Strukturmerkmal des frühneuzeitlichen Staates? – *Geschichte und Gesellschaft* 23/4, S. 647–663.

- Schwab**, Heinrich W. 1997. Zur Repräsentanz der Städte durch ihre Musiker. – *Studien zur Geschichte des Ostseeraumes II: Die Städte des Ostseeraumes als Vermittler von Kultur 1240–1720*. Hrsg. von Julia-K. Büthe u. Thomas Riis, Odense: Odense University Press, S. 99–110.
- Sehling**, Emil 1970. *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*. Bd. 5, Livland. Estland. Kurland. Mecklenburg. Freie Reichsstadt Lübeck mit Landgebiet und Gemeinschaftsamt Bergedorf. Das Herzogthum Lauenburg mit dem Lande Hadeln. Hamburg mit Landgebiet. Neudr. der Ausgabe 1913 (Leipzig), Aalen: Scientia.
- Soll**, Mirko 2006. *Verrechtlichte Musik: Die Stadtmusikanten der Herzogtümer Schleswig und Holstein*. Kieler Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte 5, Münster u. a.: Waxmann.
- Spies-Hankammer**, Elisabeth 1982. Die Lübecker Luxusordnungen als musikgeschichtliche Quelle. Zum Einsatz von Spielleuten bei Hochzeitsfeierlichkeiten. – *800 Jahre Musik in Lübeck. Zur Ausstellung im Museum am Dom aus Anlaß des Lübecker Musikfestes 1982*. Hrsg. von Antjekathrin Graßmann und Werner Neugebauer, Lübeck: Der Senat der Hansestadt Lübeck, Amt für Kultur, S. 32–46.
- Szlagowska**, Danuta 2010. Wedding music in seventeenth century Gdansk. – *Musica Baltica. The music culture of baltic cities in modern times*. Prace Specjalne 80, Gdańsk: Akademia Muzyczna, pp. 363–390.

Musik bei Familienanlässen im Narva des 17. Jahrhunderts

Aleksandra Dolgoplova

Der vorliegende Artikel beschäftigt sich mit den Ordnungen für Familienzeremonien aus dem 17. Jahrhundert und untersucht am Beispiel der Stadt Narva genauer die Reglementierung der musikalischen Praxis bei Hochzeitsfeiern in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts.

Seit dem 16. Jahrhundert wurden in ganz Europa zahlreiche Polizei-, Luxus- und Hochzeitsordnungen erlassen, mit denen die Obrigkeit verschiedene Aspekte der Feiern wie etwa materiellen Aufwand, Dauer, Anzahl der Gäste, Art der Speisen etc. zu reglementieren versuchte. Als ein wichtiger Bestandteil der Alltagskultur wurde auch die Musik zu einem Mittel der gesellschaftlichen Repräsentanz, das obrigkeitlicher Kontrolle und Reglementierung unterlag. Besonders aufmerksam wurde man auf die musikalische Ausgestaltung von Hochzeiten, die für Musikanten die lukrativsten und damit auch empfindlichsten Einnahmeposten darstellten. Die Funktion der Musikanten beschränkte sich nicht ausschließlich auf die Unterhaltung, sondern spielte eine bedeutende Rolle auch in der sozialen Positionierung. Musizieren auf Hochzeiten gehörte zu den sogenannten freiberuflichen Aufwartungsbereichen, die sich von den dienstlichen Pflichten in der Kirche oder Schule unterschieden und für die man sogenannte Akzidenzien und Trinkgeld bekam. Bei der Aufwartung kam es auch auf die vom Bedürfnis nach sozialer Positionierung und sozialem Ansehen begleitete Ausgestaltung der Hochzeit an. Der Herrschende versuchte zu überwachen, dass dabei Standeszugehörigkeit und die tatsächlichen finanziellen Möglichkeiten berücksichtigt wurden.

In diesem Zusammenhang entstanden spezielle Hochzeitsordnungen, die überall in den deutschsprachigen Ländern erlassen wurden. In den skandinavischen Ländern und jenen Städten, wo das schwedische Stadtgesetz gültig war, lassen sich im 17. und 18. Jahrhundert mit einer einzigen Ausnahme keine Luxusordnungen nachweisen, in welchen Bestimmungen über die Hochzeitsmusik getroffen würden (Andersson 2011: 78). Bei der Ausnahme handelt es sich um eine schwedische Luxusordnung („Hochzeit-Ordnung“) von 1664 (in Narva wurde eine Übersetzung ins Deutsche aus dem Jahre 1667 verwendet). Zusätzlich erfasst Hochzeiten im Allgemeinen auch die in 1686 verfasste schwedische Kirchenordnung, die 1687 gedruckt und in Narva bereits im Jahr 1688 eingeführt wurde. Die Kirchenordnung befasst sich zwar nicht speziell mit der musikalischen Begleitung der Hochzeiten, gibt jedoch einige generelle Informationen über deren Verlauf, über den für eine Hochzeit tauglichen Zeitraum usw.

Eine Hochzeit hatte viele verschiedene Etappen; musikalische Gestaltung war in Narva nicht für jede davon vorgesehen. Im Unterschied zu deutschen und polnischen Städten (Spies-Hankammer 1982: 41; Szigowska 2010: 365), wo Musik auch bei der Verlobung erklang, waren in Narva Festlichkeiten und Festessen bei der Verlobung und vor der Hochzeit im Allgemeinen verboten. Außerdem schweigt die Narvaer Hochzeitsordnung bezüglich des Musizierens bei den feierlichen geräuschvollen Umzügen, die traditionell die Aufmerksamkeit der Stadtbürger auf die Eheschließung lenkten und sie in den Augen der Öffentlichkeit legitimierten. Musikalische Begleitung solcher Umzüge wird in den Quellen nur im Zusammenhang mit Landhochzeiten erwähnt.

Ein wenig detaillierter wurde in der Narvaer Hochzeitsordnung die musikalische Gestaltung der Trauung und des Festbankettes geregelt. Artikel 5 legt fest, dass Figuralmusik in der Kirche nur bei Hochzeiten von Ratspersonen oder Mitgliedern der Großen Gilde erlaubt war. Der Kantor, die Kirchenmusikanten und der Organist erhielten dafür insgesamt 6 Taler. Mitglieder der Kleinen Gilde mussten sich mit einem Orgelspiel begnügen.

Den Höhepunkt der Hochzeitsfeierlichkeiten bildete das mehrstündige Hochzeitsmahl. Ebenso wie die Umzüge war dies eine Zurschaustellung von Ansehen und Stand. Die Hochzeitsordnung differenziert nach dem Vermögen des Brautpaares bis ins Kleinste, wie die dem jeweiligen Vermögensstand gebührenden Feierlichkeiten ablaufen sollten. Dabei wurde jedem der Stände auch eine bestimmte Zahl von Spielleuten zugewiesen: Die beiden oberen Stände durften höchstens sechs Musikanten aufbieten, während dem dritten Stand neben dem Organisten nur zwei Musikanten erlaubt waren. Die Ordnung regelte auch das Honorar, welches die Musikanten für die Aufwartung empfangen sollten: Pro Person bekam man 4 Taler. Aus den Suppliken vom Ende des Jahrhunderts ergibt sich, dass der Betrag sich seit 1664 nicht verändert hatte.

Die Narvaer Hochzeitsordnung gewährt keinen Einblick ins Repertoire oder Instrumentarium, einiges lässt sich jedoch aus den Suppliken der damaligen Musiker erschließen. Aus den Bittbriefen des Kirchenmusiklers Christopher Gregori und des Organisten Johann Brauer geht hervor, dass es sowohl während Gregoris Amtszeit als auch der seiner Vorgänger gebräuchlich war, zu den vornehmsten Hochzeiten ein vierköpfiges Ensemble zu bestellen, das entweder aus dem Prinzipal und drei Gesellen oder aus dem Organisten, Prinzipal und zwei Gesellen bestand.

Man kann wohl sagen, dass ein Stadtmusikant und Organist prinzipiell jedes Instrument zu spielen vermochte. Zum Beispiel konnte der Organist Johann Brauer auch Flöte spielen, und die Stadtmusikanten machten ihm den Vorschlag, an einem Neujahrsumzug als Zinkenist teilzunehmen. Christopher Gregori, der in den Ratsdokumenten gewöhnlich als Instrumentist oder Violist genannt wird, konnte auch die als „ein schweres Instrument“ bezeichnete Trompete spielen.

Trompeten werden im Narvaer Quellenmaterial besonders oft erwähnt; wahrscheinlich bedurfte dieses Instrument der Hervorhebung wegen seiner besonderen Stellung in der Ständehierarchie, die auf ein Privileg für die Hof- und Feldtrompeter zurückging. Die Narvaer Hochzeitsordnung gibt jedoch keine Vorstellung über die Hierarchie der Instrumente. Neben der Trompete ist in den Narvaer Quellen in Bezug auf Hochzeiten auch eine vierstimmige „Trau-Musik“ erwähnt, die auf Flöte, Violine, Zink und Fagott erklang.

Neben den Ordnungen wurden auch in den Vokationen oder Berufungsschreiben der Kantoren, Organisten und Stadtmusiker Privilegien festgelegt. Sie gaben ihnen das alleinige Recht, bei Gastmählern verschiedener Art in der Stadt und auf dem umliegenden Land Musik zu spielen. Meist äußerten sich die Ordnungen zu den Privilegien ziemlich knapp, deswegen sind diesbezügliche Streitigkeiten zwischen verschiedenen Musikantengruppen in Quellen derjenigen Zeit ein gängiges Thema. Streit über Privilegien gab es sowohl zwischen den in der Stadt offiziell tätigen Musikern als auch zwischen ihnen und unprivilegierten fahrenden Spielleuten, die häufig als Privilegienbrecher hervortraten und sowohl auf Hochzeiten als auch bei anderen festlichen Gelegenheiten spielten.

Aus den Quellen geht auch hervor, dass Musiker im 17. Jahrhundert ihre Dienstleistungen als Kompensation für gleichwertige Güter oder Gegendienstleistungen anzubieten pflegten. Christopher Gregori verabredete mit dem Barbier und Chirurg Baltazar Mende, dass Gregori im Austausch gegen des Barbiers Leistungen und Aderlassen zu allen seinen Privatansässen musizieren und Mendes Kindern Mu-

sikununterricht erteilen werde. Laut Gregoris Supplik zählte zu den von ihm geleisteten Musikdiensten u. a. Musizieren auf den Hochzeiten von Mendes Schwägerin und Dienerin.

Eine andere gängige Konfliktquelle bei der Regelung des Tätigkeitsgebiets der Musikanten war die Aufteilung der Narvaer Bürgerschaft während der Schwedenzeit in eine deutsche und eine schwedische Gemeinde. Aus dem Quellenmaterial wird ersichtlich, dass verschiedene Musikerämter ebenso wie die bei verschiedenen Kirchen und Gemeinden tätigen Kirchenmusiker im Wettbewerb standen. Was das Musizieren auf Hochzeiten anbelangt, so war es ein besonders konfliktreicher Sachstand, wenn Braut und Bräutigam zu verschiedenen Gemeinden gehörten.

Als Fazit sollte auch die Frage gestellt werden, inwieweit die erlassenen Gesetze angewendet und durchgesetzt wurden. Die fortgesetzten Wiederholungen und Modifizierungen einiger Bestimmungen an anderen Orten zeigen, dass sich der Rat gegen das Hochzeitsbrauchtum nicht durchzusetzen vermochte, und bereits in der Einleitung der Hochzeitsordnung tauchen Beschwerden auf, dass ihre Umsetzung nur verlangsamt und bedingt in Gang gebracht werde. In dieser Hinsicht muss auch die im damaligen Narva gültige schwedische Hochzeitsordnung näher untersucht werden.